

Om Västeråsmässans nattvardsbön

I artikeln "Ordo Missae på svenska av år 1942", Svenskt Gudstjänstliv årg 49/50, skildrar professor Sven Kjällerström huvudsakligen ansatser under 1940- och 50-talen inom svensk högkyrklighet i syfte att restaurera mässordningen och i synnerhet nattvardsbönen. Författaren markerar ett intresse att söka uppvisa dels genomgående tendenser till kopiering av vissa förlagor, dels successiva arvtaganden av liturgiska formuleringar. Framställningen föres via Västeråsmässan (VM) fram till 1976 års gudstjänstordning (GO).

Behandlingen av främst denna senare fas föranleder åtskilliga beriktiganden; i annat sammanhang överväges en samlad dokumentation av 1970-talets liturgiska försöksverksamhet i Västerås stift. Men först några kompletterande aspekter på de första mässförslagen från de aktuella decennierna.

Mässförslagen 1943, 1954 och 1967

1. 1943 utkom Ordo Missae, väsentligen utarbetad av Knut Peters. Denna ordo var ett privattryck, avsedd som komplettering av HB 1942. Kjällerström visar på tydliga strukturella och formuleringsmässiga förebilder i medeltida ordning och i 1536 års Missa Lincopensis (ML). Det finns emellertid skäl att också understryka Peters självständighet: efter Fader vår införde han en egen anarnes av frälsningshistorien och en bön där gemenskapsmotivet var nyformulerat i anslutning till Didache, vidare en bön för de bortgångna. Om man med Kjällerström menar, att dessa böner "motsvarar" kanonböerna i det medeltida missalet och i ML kan detta lätt ge intrycket, att Peters följtsamt kopierade förlagor.

Detta är emellertid inte fallet. Likheten är i

någon mån strukturell: i alla de tre aktuella mässordningarna finns en anarnes och en bön för de bortgångna. Men de teologiska motiven varierar: den medeltida mässan förknippar anarnesen med framställandet av offret, ML med förökandet av kunskap och helgelse, Peters med ätandet och drickandet till Guds behag och själarnas frälsning. Tonvikten synes hos Peters ligga på följderna av sakramentets bruk "i lydriad".

Hos Peters saknas däremot i anarnesen den celebration av åminnelsen, som så tydligt markeras i VM och i GO 1976. En anledning är väl strukturell; firandet av åminnelsen nämnes redan i 1942 års nattvardsbön. Motivet var sätillvida taget i anspråk och Peters kan därför blott specificera åminnelsens innehåll i bönen "I lydriad" — ehuru först efter Fader vår. Men det kan möjligen också förhålla sig så att på Peters tid den teologiskt medvetna tanken på en "celebrativ" inriktning av anarnesbönen ännu ej var tydligt formulerad. I varje fall finns det sammanfattningsvis anledning att ur teologisk motivsynpunkt vad anarnesen beträffar peka på Peters oberoende bakåt i tiden liksom på hans bundenhet av strukturen i HB 1942.

2. 1954 utgavs Den svenska mässan på föranstaltande av arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse. Utgivare var Hugo Blennow. En av nyheterna i detta förslag var att man i nattvardsmässan kompletterade kommunionsepiklesen enligt HB 1942 "Sänd din Ande i våra hjärtan" med en uttrycklig epikles över elementen: "Sänd ock, o Gud, din Ande över dessa gåvor av bröd och vin, att de må för oss bliva din älskade Sons Lekamen och Blod".

Kjällerström ger den obestyrtka kommenta-

ren, att detta tillägg till epiklesen skedde "för att ge uttryck åt mässoffret". Han uppger, att "förebilden" skulle vara *Quam oblationem* i *Missale Romanum* (MR) och omarbetningen härav i ML 1536. Denna förklaring är väl inte så helt övertygande: bönen om Andens sändande över elementen torde bottna i österländska traditioner (såsom Jakobsliturgins "över oss och över dessa gåvor"). Däremot försvann i västerländsk tradition den uttryckliga epiklesen av Anden och ersattes med bönen till Gud "att av de framburna gåvorna göra en giltig eukaristi"¹ så att de blir till Kristi lekamen och blod (såsom i den åsyftade bönen i MR). Versionen i ML 1536 är en bön till Fadern om välsignande av elementen så att de blir till Kristi lekamen och blod. Skillnaderna mellan *Blennow* 1954 och "förebilden" är påfallande.

Mässan 1954 meddelade också två varianter av anammes, dels Peters från 1943 i lätt bearbetning och dels en formulering som uppgavs återgå på Ambrosius.² Denna senare upptog som innehållsliga motiv åminnelsen av frälsningshistorien under framställandet av brödet och kalken samt ett åberopande på Kristi offer; därpå följde en svit kyrkoböner och en avslutande doxologi.

Det är intressant att jämföra Kjöllersströms kommentar, som vill understryka förebilderna i romersk-katolsk förkonciljär ordning, med Åke Andréns. Andréns framhåller, att det starka romerska inflytandet främst gällde ceremonialet, medan förslagen på vissa punkter tog avstånd från romersk tradition till förmån för framför allt fornkyrklig. "Mässordningens syfte är alltså inte i första hand att plagiera en viss liturgisk tradi-

tion utan att närma Svenska kyrkans liturgi till allmänkyrklig kristen tradition".³

3. 1967 publicerades en andra, bearbetad upplaga av 1954 års ordning *Den svenska mässan*. Den dubbla epiklesen över kommunikanter och element kvarstod. 1954 års anammes bearbetades emellertid till mera koncisa formuleringar av frälsningshistorien. Åberopandet på korsoffret och den avslutande doxologin kvarstod.

Också här är det belysande att ställa Kjöllersströms karakteristisk mot Andréns. Den förre menar, att i nattvardsmässan "går man vidare på restaurationens väg genom en närmare anknytning till den medeltida missaletraditionen". Den senare konstaterar tvärtom, att 1967 års mäsas representerar en ny fas, strukturtänkandet, genom sin disposition enligt Gregory Dix' "four-action shape"; offertorium, tacksägelsebön, brödsbrytelse och kommunion.⁴

Västeråsmässan

Västeråsmässans (VM:s) huvuddata kan sammanfattas som följer. Initiativet togs av biskop Sven Silén. Till dennes bakgrund hörde både en nära insyn i arbetet på HB 1942 och internationella teologiska kontakter; av de liturgiska intentionerna måste anföras omsorgen om sambandet dogma — liturgi och om gudstjänstens pastoralas bärkraft.

På anmodan av biskop Silén och under dennes medverkan utarbetade stiftets liturgiska arbetsgrupp en första version av VM till juni 1970 — som svar på Kyrkohandbokskommitténs "Material för försöksverksamheten 2" från februari 1970. Denna första version kunde tillgodogöra sig en försöksverksamhet, som med biskop Si-

¹ Brilioth, Y., *Nattvarden* (1951) s. 106. — Vilket innehåll en ursprunglig epikles i den västliga traditionen haft, är numera omstritt.

² Sannolikt avser redaktören av mässan härmed den väl bl. a. i Milano brukade canon enligt Ambrosius, *De sacramentis* IV: 4–6. I så fall har denna underkastats en kraftig bearbetning. Det senare *Missale Ambrosianum*, t. ex. upplagan 1946, representerar däremot ett senare skede i nära anslutning till MR.

³ Den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under senare decennier. Svenska Kyrkans gudstjänst bil 1. SOU 1974:67 s. 49f.

⁴ A. a. s. 54.

léns goda minne bedrevs på stiftsgården i Rättvik sedan 1969. VM publicerades av stiftet dels i tre successiva versioner, nämligen 1970,⁵ 1971 (avtryck i SOU 1974:68) och 1973; dels i Sven Silén, *Vi firar mässa*, 1975, och i något modifierad form i motion 28 vid kyrkomötet 1975. Nattvardsbönen enligt motionen togs med en ändring — efter förslag från en av arbetsgruppens ledamöter i kyrkomötet — som alternativ A i 1976 års gudstjänstordning.⁶

Kjöllerström känner av dessa sannolikt versionen från 1971: åtminstone ligger hans citat närmast denna. Men den återges tyvärr med åtskilliga felciteringar (se nedan). Ingen av dessa rör i och för sig teologiska väsentligheter men felen nyttjas på ett sätt som gör dem relevanta för diskussionen. Det är f.ö. beklagligt, att Kjöllerström inte skaffat sig förstahandsinformation — enklast genom direkt hänvändelse — om teologiska motiv, ev förebilder, utvärderingar och revisioner i senare upplagor. Det framgår inte heller, varför just mellanversionen 1971 använts. Dess text reviderades och överensstämmer ej med de följande upplagorna. Siléns ovan anförda verk hade också kunnat bidra med viktiga kommentarer. Mest adekvat hade varit att använda den definitiva VM enligt kyrkomötesmotionen 1975: det var till denna som kyrkomötet tog ställning.

De drivande motiven bakom VM har redovisats i tidigare dokumentation.⁷ I en sammanfattning härav har Andrén understrukit strukturtänkandets roll också för VM.⁸ Strukturfrågorna var väsentligare än detaljformuleringarna. Men det teologiska innehållet var det primära.

Som exempel kunde anföras arbetsgruppens diskussion av en trinitarisk struktur för nattvardsbönen: en sådan kan börja med tacksägelse till Fadern, fortsätta med omnämnande av frälsningsverket genom Sonen — i detta led ryms då instiftelseorden — och sluta med en epikles till Anden. Strukturen avvisades av dogmatiska skäl: epiklesen bör inte som i österländsk tradition överta instiftelseordens roll utan visa framåt mot dessa.⁹

Arbetsgruppen menade också, att man kunde ge alternativa formuleringar inom samma huvudstruktur — varje formulering måste inte vara motivmässigt komplett. Ett försök i denna riktning med nattvardsbönen gjordes i versionen 1973 men det stod sig ej i utvärderingarna.^{9b} Och av pastorala skäl var man inte angelägen om för många alternativ, när det gällde försök inom ett stift. Det kan också nämnas, att man under arbetet tog föga intryck av Dix' teori om "the four-action shape": brödsbrytelsen markerades aldrig som eget moment medan offertoriet gavs stor emfas.¹⁰

⁵ Tryckt i bl.a. Västerås stiftsbok 1971.

⁶ "Lovad vare du, himmelens och jordens Herre, *att du ...*" kortades till "*som*". — I förhållande till VM 1971 blir detta mera än "ett par ändringar", som Kjöllerström uppger s. 38. Noga räknat åtta vartill kom att en sats utbyttes. — Till anförda ändringar måste läggas, att i KM instiftelseorden bearbetades till gemensam lydelse i alla nattvardsböner.

⁷ Riesenfeld, H., Nattvardsgudstjänsten i nytestamentlig belysning; Silén, S., Nattvardsgudstjänsten i dogmatisk belysning; Helander, S., Nattvardsgudstjänsten — kanonbönen; alla i Västerås stiftsblad 4/1970; Helander, S., Mässa för Västerås stift 1970

(Västerås stiftsbok 1971); Silén, S., *Vi firar mässa* — reflektioner och förslag. 1975.

⁸ Andrén, a.a. s. 56ff.

⁹ Se också för det följande Silén, a.a., s. 26f.

^{9b} Helige Fader, när vi bryter detta bröd och firar denna måltid förkunnar vi Herrrens död och uppståndelse till dess att han kommer. Din är äran och härligheten i evigheternas evigheter. Amen. — Även som alternativ i motion 28 kyrkomötet 1975.

¹⁰ Brilioth a.a., s. 40 n. 4 ger sitt eget omdöme om Dix' teori om The four-action shape: "en väl stor förenkling och en viss överbetoning av brödsbrytelsen".

Västeråsmässans nattvardsbön

enligt slutlig version i motion 28 vid kyrkomötet
1975

Lovsägelse för frälsningen	Lovad vare du, himmelens och jordens Herre, att du förbarmat dig över oss människor och utgivit din enfödde Son för att var och en som tror på honom inte skall gå förlorad utan ha evigt liv. Vi tackar dig för den frälsning du berett oss genom Jesus Kristus.
Epikles (bön om Anden) över deltagarna och över gåvorna	Sänd din Ande i våra hjärtan, att han må hos oss tända en levande tro. Helga också genom din Ande detta bröd och vin, gåvor av jordens frukt och människors arbete, som vi bär fram inför dig, så att vi genom dem får del av vår Herres Jesu Kristi sanna kropp och blod.
Instittelseorden	Den natt då Herren Jesus Kristus blev förrådd, tog han ett bröd, tackade, bröt det och gav åt lärjungarna och sade: Tag och ät! Detta är min kropp som ges ut för er. Gör detta till min åminnelse. Likaså tog han kalken, tackade och gav åt lärjungarna och sade: Drick av den alla! Denna kalk är det nya förbundet i mitt blod som utgutes för många till syndernas förlåtelse. Så ofta ni dricker den, så gör det till min åminnelse.
Anamnes (åminnelse) av frälsningshistorien	Därför firar vi, helige Fader, denna måltid till åminnelse av din Sons lidande och död, uppståndelse och himmelsfärd. Av livets bröd och välsignelsens kalk äter och dricker vi intill den dag, då han kommer åter i härlighet.
Bön med åberopande på korsoffret	Vi ber dig: Se till det fullkomliga och eviga offer, med vilket du i Kristus har försonat oss med dig själv.
Avslutning: bön om förenande och fullkommande	Låt oss alla genom den helige Ande förenas till en enda kropp och fullkomnas till ett levande offer i Kristus.
Slutdoxologi (lovprisning) med allas Amen	Genom honom och med honom och i honom tillhör dig, Gud Fader allsmäktig, i den helige Andes enhet all ära och härlighet från evighet till evighet. Amen.

Slutligen kan anföras, att arbetsgruppen av nyss formulerade pastorala och av musikaliska hänsyn bedömde det möjligt att ändra formuleringar i liturgins församlingspartier endast i nödvändiga fall. Sålunda blev prefationsingressens dialog blott lätt retuscherad i det ena av de båda alternativen och Sanctus förblev vid den gamla lydelsen.

Västeråsmässans teologiska inriktning

De teologiska motiven är tydligt angivna i den nyss anförda dokumentationen. Arbetsgruppens deklarerade intention var att ligga över de kyrkopolitiska grupperingarna. VM mottogs också på härtill svarande vis med ris och ros från skilda håll. I sitt av biskopen initierade arbete på en officiell mässa för ett stift betraktade givetvis arbetsgruppen aldrig sin uppgift som en fortsättning av arbetet inom Kyrklig förnyelse. Man förhöll sig också ganska sval till de privatmässor, som ovan omnämnts. De uppfattades som liturgiskt historiserande — bakåtblickande och delvis ceremoniellt formalistiska och man saknade mycket en pastoral förankring, grundad på lek-männens aktiva ansvarstagande.

Ett självklart krav att driva ända ner på formuleringsnivå var att liturgin måste återspegla kyrkans tro och bekännelse. Dogmatikern Sven Silén drev därför också konsekvent tesen, att "Lex credendi — lex orandi" måste ha prioritet framför "Lex orandi — lex credendi": liturgin måste vara bekännelsen omsatt i bön.

Detta kunde innebära, att man hade att värja sig både mot en symbolisk sakramentssyn (som förvisso i praktiken förekommer) och mot sådana uttryck för offertanken, som skulle kunna fattas som en verklig upprepning av det ena offret (även om ingen kyrka står för detta). Att realpresensen uttrycktes i kateketerminologi kom

väl av någon att uppfattas som en bastant övertydlighet. Arbetsgruppen menade emellertid, att också ett sådant bidrag till svensk spiritualitet vore både rimligt och med tanke på erfarenheten ingalunda obefogat.

Som en teologisk lärofader har arbetsgruppen särskilt utpekad Yngve Brilioth. Åtskilligt i arbetet på VM bör uppfattas som försök att i en ny pastoral situation realisera intentioner från dennes verk *Nattvarden*. Brilioth underströk önskvärdheten av ett framtida liturgiskt markerande av offertanken, inte blott som uttryck för församlingens böneoffer och självframbärande utan med syftning på Kristi offers närvaro:

"Men det centrala förblir aktualiserandet i gudstjänsten av det ena offret. Här ha knappast Hebréerbrevets tankar för en fördjupad religiös betraktelse förlorat sitt värde: i evighetens värld är den ena offerhandlingen städse närvarande, och gudstjänsten bör här som annars vara en transparent för de eviga verkligheter, som vardagens dis undanskymmer. Men aktivt närvarande kan korsets offer bli blott genom bönen . . . Då här, i den religiösa upplevelsens centrum, skiljemuren faller mellan Gud och människa, mellan Kristus och kristen, öppnas också vägen till delaktighet i fortsatt förverkligande av det ena offret".¹¹

Det finns anledning att i detta sammanhang notera teologin i Brilioths nattvardsbön enligt HB 1942. Epiklesen ber om Andens upptändande av en levande tro och beredandet att a) "rätt att fira vår Frälsares åminnelse" b) "mottaga honom". Brilioth är som framgår av hans bok om *Nattvarden* medveten om att a) inte är identiskt med b). Eukaristin är inte blott distribution-mottagande utan också "att fira hans åminnelse" genom en liturgisk proklamation av frälsningens hemlighet.

¹¹ Brilioth, a.a. s. 417f. — Från katolskt håll har man noterat denna inriktning av offermotivet i VM: "den går trots allt inte längre än Brilioths och Auléns uppfattningar". H. Roelvink, Svenska kyrkans nattvardsturgi s. 163 n. 65. Lumen 51, 1974.

Aminnelsen i fornkyrklig mening (anamnesis-zikkaron) är en tacksägelse som inte enbart dröjer vid det förflutna utan som i bön gör det förgångna närvarande och föregriper fulländningen så att Frälsaren kan "mottagas". "Att fira hans åminnelse" innebär sålunda en aktualisering av hela frälsningshistorien genom sakramentet.¹²

Innebörden är principiellt densamma i HB 1942 som i de liturgier som på traditionellt vis disponerar åminnelsemotivet i en separat anamnes. HB 1942 kan i förhållande till dessa betraktas som en kompakt hopdisposition av epikles och anamnes. Men det torde också förhålla sig så, att Erling Eidem under en fas av förberedelserna av HB 1942 har arbetat med möjligheten av separat disposition av de två bönerna: en epikles och en anamnes.¹³

Det kan vara av intresse att understryka, hur Brilioth i svensk miljö föregrep åtskilligt av exegetikens nyorientering rörande innebörden av "åminnelse". Det är tydligt, att i grunden ingen bestämd åtskillnad kan göras mellan åminnelse och offer.¹⁴ I liturgiernas anamneser är också Kristi död och uppståndelse det minimum, som brukar åberopas av data ur frälsningshistorien.

Förebilder till Västeråsmässan?

En konsekvens av det anförda är att det är teologiskt mindre intressant att leta efter tänkbara förebilder. Om nattvardsteologi och liturgisk struktur är överordnade riktpunkter kan — så bedömde arbetsgruppen det — en evangelisk kyrka för sina formuleringar i frihet kritiskt utnyttja det historiskt beprövade likaväl som det nyskapade.¹⁵ Att se sig om och studera andras erfarenheter är därför berättigat. Resurserna är i flera kyrkor större än i Sverige och debatten understundom mera vederhäftig. Det tyder väl på bristande förmåga att helt kopiera andra traditioner. Att inspireras till egen vidareutveckling

¹⁵ Så formulerades 1970 en av utgångspunkterna för arbetet på VM. — Sedermera har den internationella teologiska utvecklingen avkastat mera definitiva synpunkter. A Lutheran Agenda for Worship, utg. Lutheran World Federation 1979 synes rekommendera lutherdomen att strukturellt bevara allmänkyrklig västerländsk ordning:

"Lutheran worship is truly catholic worship and should not be limited by uncritical adoption of such historically conditioned material as the church orders of the 16th century. Even Luther's own orders were not intended as normative examples of Lutheran liturgy. Lutheran worship can embrace many elements of the liturgical tradition of all God's people; it is free to embody and reflect Christian experience of all ages." S. 12.

"The liturgy is part of the catholic substance of Lutheranism; the way in which Lutherans have used the liturgy shows the impact of the Protestant principle. Thus we may say that there is no such thing as the Lutheran liturgy; there is rather the liturgy of the church as Lutherans have used it . . . The liturgy we have inherited is not ours in the sense that we may change it at will. Such procedures would be patently sectarian. Ideally all reform of the liturgy should be done ecumenically, attesting to the fact that it is the common property of western Christianity. Since that is not completely possible, we must at least proceed with an attitude of respect for the integrity of the tradition and with as much ecumenical consensus as we can muster." S. 16.

¹² Jeremias, J., Die Abendmahlsworte Jesu, torde ha spelat en viktig roll för nytänkandet rörande nyckelbegreppet "åminnelse". Studiet av detta motivs innebörd i judiskt påskfirande som "die Wirkmachung eines vergangenen Ereignisses in der Gegenwart, hat den Weg zu einem klareren Verständnis des Verhältnisses zwischen dem Opfer Christi und der Eucharistie eröffnet". Una Sancta 3/1980 s. 207.

¹³ Meddelande av biskop Sven Silén. — Likaså är bekant, att Eidem regelbundet använde Söderblom-Brilioths nattvardsbön, En liten bönbok 1942 nr 121, som andakt i sakristian.

¹⁴ Brilioth, a. a. t. ex. s. 416. — Diskussionen hos Brilioth är ur åtskilliga aspekter i linje med nutida luthersk-katolsk dialog, där också liturgiska konsekvenser av den fördjupade teologiska bearbetningen aktualiserats. Så senast Das Herrenmahl, 1978.

måste däremot uppfattas som legitimt.¹⁶ Den som ändå för sina syften vill söka paralleller, såsom till VM och till GO 1976, bör göra det på flera håll. Eljest riskerar man att falla offer för en efterhandskonstruktion. Det bör nämligen också observeras, att de privata mässförslagen på svensk mark sannolikt var flera än tidigare under just 1960-talet och fram till 1975: dussintals stenciltryck, delvis inbördes beroende, cirkulerade och användes.¹⁷ Men med tillkomsten av GO 1976 tycks denna produktion ha avstannat.

Kjollerström söker nu också beträffande VM – ungefär som för Peters och Blennows mässförslag – uppvisa, att den skulle haft Missale Romanum (MR) som väsentlig förebild. Detta skall sålunda vara fallet med *epiklesen över elementen*. Denna återges f.ö. felaktigt: två felcitater av VM 1971; felcitater även i förhållande till övriga upplagor av VM. Uppgiften om en ursprungligare version av epiklesens slutord är för den liturgiska arbetsgruppen helt okänd.

Epiklesen är i verkligheten heller inte, såsom Kjollerström önskar belägga, "sammanställd av två böner från det nya romerska missalet" utan den är skriven på egen hand efter ingående överväganden.¹⁸

Instiftelseorden gavs redan i VM 1970 en

språkform, som justerats till nutiden med singularformer och modernisering av något ord. Från versionen 1973 ersattes "lekamen" med "kropp" – ett av exemplen på anpassning till Bibelkommissionens arbete. "Kropp" infördes också i välsignelseönskan efter måltiden, medan "lekamen" som en övergångsform kvarstod vid distributionen. Ordet "Gud" i förbindelsen "tackade Gud, bröt det ..." ströks i slutversionen 1975. Detta skedde under beaktande av remissyttrande från teologiska fakulteten i Uppsala över Kyrkohandboks-kommitténs betänkande.

En *församlingsacklamation* efter instiftelseorden av typ "Din död förkunna vi ..." övervägdes flera gånger av arbetsgruppen. Den antydda formen med rötter i fornkyrkan (Egypten, 200-tal) upptogs av Löhes lutherska agenda 1853, efter Löhe(?) i det nya MR samt hos lutheranerna i Tyskland och USA. Som argument för en acklamation anfördes bl. a. ett strukturellt och pastoralt behov av församlingens aktiva uttryck för sitt engagemang i bönen. Som argument mot framfördes osäkerhet om hur en sådan nyhet skulle tas emot. De försök som också gjordes i stiftet visade på vissa svårigheter. Sålunda efterlystes en upptakt av prästen att fullföljas av församlingen men i en för svensk tunga mer till-

¹⁶ Exempel: Arbetet på nattvardsbönen "Lovad vare du ..." i HB 1942 har inspirerats från flera håll till den första meningens unika syntes av motiv. Det har förmodats, att Chrysostomosliturgin varit förebild till bl. a. Johannesanspejningen. Men med tanke på strukturen i den skotska *The Book of Common Order* – för vilken Brilioth betygade stor respekt – har kanske snarare/ också denna funnits i bakgrunden. Kanske är denna fråga utredd av forskningen. Men även om inspiration förelagat från den skotska presbyterianismen, vore det meningslöst att utnyttja detta i pejorativ riktning.

Man jämför t ex också den roll HB 1942 spelat som språklig förebild till den svenska versionen av MR. Sålunda har prefationsinledningens "Ja, sannerligen är det tillbörligt, rätt och saligt, att vi ..." vandrat vidare dit.

¹⁷ Några av dem införlivades i Ekenberg, A., *Svensk mässa*, 1971.

¹⁸ Dessa redovisas hos Silén, a. a. s. 26f och Andrén a. a. s. 58. – Till övervägandena hörde också de språkliga. Uttrycket "gåvor av jordens frukt och människors arbete" är lånat från Olov Hartman. Docenten i nordiska språk E. O. Bergfors, som arbetsgruppen konsulterade, föreslog via ett PM den lydelse av epiklesen över elementen, som arbetsgruppen tog. – Från katolskt håll har under hand framförts, att hela vändningen "gåvor av jordens frukt och människors arbete, som vi bär fram inför dig" i VM snarare borde höra hemma i ett offertorium. Ett sådant fanns i VM men utan beledsagande ord.

I detta sammanhang kan erinras om att redan Handboks-förslaget 1891 (tr. 1892) intog en nattvardsbön med ett slags epikles: "Vi bedja dig ödmjukligen: Se i nåd till oss, då vi nu välsigna och helga detta bröd och vin med de ord, som vår Herre Jesus Kristus sjelf har talat, när han stiftade sin heliga nattvard".

gänglig form än "Trons mysterium" i MR. Vidare påpekades konsekvensen att några av motiven i anamnesen dubblerades vid bruk av acklamation: "död – uppståndelse – återkomst". I GO 1976 blev det nattvardsbönerna B och C som lancerade acklamationen. Det är bekant, att denna på sina håll av funktions-skäl uppdelats på just prästerlig upptakt, varpå följer församlingens fortsättning.

Också *anamnesen* i VM skall enligt Kjällerström vara hämtad ur MR. För att söka bevisa detta avtrycker han parallellt "MR 1969" och VM. Men citatet ur MR av den egentliga anamnesen är gåtfullt. Det stämmer inte helt med någon av de fyra romerska eukaristiska bönerna. Om det är Prex I som avses, har citatet tillkommit genom (ungefärligt) avtryck och bearbetning genom utslutningar av 75 % av den relevanta texten. (Flertalet men inte alla av dessa utslutningar markeras med punkter.) Om "citatet" är en kontamination av Prex I och Prex II är den lika äventyrlig som grund för jämförelse: de båda preces är inbördes mycket olika. – Tilläggas måste, att anamnesen enligt VM också drabbats av felcitat hos Kjällerström.¹⁹

När detta parti i VM utarbetades, sökte man en språkligt smidig anknytning mellan instiftelseordens "till min åminnelse" och anamnesens "åminnelse". Flera förslag figurerade. I Rättvik prövades med "Enligt vår Herres Jesu Kristi ord och till åminnelse av ..." men formuleringen ansågs otymplig. Liknande omdömen gjordes om Peters "I lydnad för" och Blennows "Allsmåktige Gud". Det konsekutiva "Därför", som i HB 1942 fick inleda prefationsavslutningen, befanns lämpligast i den viktiga funktionen som anamnesupptakt. Uppslaget var redan givet i Kyrkohandboks-kommitténs Material för försöksverksamheten 2, febr 1970: "Därför, Herre vår Gud ..."

Vidare önskade man i VM:s anamnes uttrycka bönekaraktären mera omedelbart och tydligt än i

de anförda förslagen och med en viss eukaristisk klang. Det naturliga uttrycket härför var det motsvarande avsnittet i nattvardsbönen i HB 1942 med den nu överblivna vändningen "fira vår Frälsares åminnelse". Anamnesen inleddes sålunda i VM 1970 och 1971: "Därför firar vi denna måltid till åminnelse ..." Prägeln av bön förstärktes från och med versionen 1973 genom en inskjuten invokation: "Därför firar vi, helige Fader, denna måltid till åminnelse ..."

Denna modell för anamnes var inte unik. Det internationella fördjupandet av begreppet åminnelse torde ha samband med spridningen. Sålunda förekom ungefär samma upptakt i fyra–fem kyrkors av arbetsgruppen kända ordningar och det är inte möjligt att med säkerhet utpeka en enda av dessa som inspiratör. Så först i The Book of Common Prayer 1928: "Wherefore, O Lord and heavenly Father, we ... having in remembrance the precious death ... do celebrate ..." och därefter i The Book of Common Order 1940: "Wherefore, having in remembrance the work and passion ...". Taizés liturgi av 1959 cirkulerade i Sverige i en översättning med anamnesingressen "Därför, Herre, fullgör vi inför dig åminnelsen ..." I Roms Prex I och II (men ej i III och IV) upptogs samma idé: "Därför (Herre) firar vi ..." Ett staltips – sit venia verbo – för delar av arbetet på VM är kanske ändå Norska kyrkans Prøve-ordning av 1965: "Derfor, Herre, minnes vi med takksigelse din lidelse ..." Denna norska ordning är också den enda av arbetsgruppen kända, som upptar exakt de fem motiv i anamnesen, som via försök i Rättviks ordning 1970 och VM vandrade in i GO 1976: lidande och död, uppståndelse och himmelsfärd samt återkomsten i härlighet. För VM:s del föregicks denna lösning av diskussioner, där också människoblivandet och födelsen nämndes. Det kan antecknas, att liturgi-historien synes visa ett pendlande mellan två motiv i anamnesen (Hippolytos och MR Prex II) och sex (Chrysostomos och MR Prex IV).

VM:s därpå följande bön med *åberopandet på korsoffret* anges av Kjällerström vara hämtad ur

¹⁹ I förhållande till VM 1971: ett felcitat, i förhållande till VM senare versioner: två felcitat.

Den svenska mässan av 1967 (som f.ö. citeras felaktigt). Eftersom denna mäsas var okänd för arbetsgruppen, är uppgiften oriktig. Det bör också noteras, att VM skiljer sig ganska mycket från mässan 1967. — Det kan upplysas, att det finns en förebild till denna passage i VM i två stencilerade privata mässförslag från 1960-talet, vilka bearbetades till VM 1970. Men detta moment reviderades sedermera flera gånger i syfte att undvika oklarhet. Passagen "med vilket din Son en gång för alla försonat oss med dig" (VM 1970) bedömdes som övertydlig och blev till "med vilket din Son försonat oss med dig" (VM 1971).

Den formuleringen uppfattades på sina håll som om enheten mellan Fadern och Sonen vore bruten. Den ersattes med "med vilket du i Kristus har försonat oss med dig själv" (VM 1973 och GO). I båda typerna av formuleringar var stommen ett bibelcitat/anspelning.²⁰ Därmed önskade man i arbetsgruppen ansluta sig till en tendens i nutida liturgiskapande: att föredra bibelvändningar framför dogmatiska formuleringar.

Tilläggas kan, att arbetsgruppen i stället för denna bön också övervägde en formulering av biskop Sven Silén i anslutning till Didache (motivet kornen — brödet — den inbördes föreningen). En sådan version trycktes också för Rättvik 1970, men motivet ansågs utslitet bl.a. till följd av det allmänna bruket av Frostensons psalm 196. Dessutom bedömdes återopandet på kors-offret som ett viktigare motiv. Motivet "inbördes förening" fördes därför till avslutningen.

Som *avslutning på bönen* önskade man markera vissa konsekvensmotiv: kommunionen äger ett samband med enheten i Kristus, med fullkommandet och självframbärandet. Det ursprungliga uppslaget fick man från den kända bönen av Söderblom — Brilioth i en liten bönbok

1942 nr 121, vars senare del man önskade att i någon form utnyttja. I och för sig var inte heller denna motivsammanställning unik. Den återfanns i *The Book of Common Prayer* 1928 och i delvis samma formuleringar i *The Book of Common Order* 1940. På svensk mark förekom ett intressant exempel i Svenska Missionsförbundets Handbok: den utförliga invigningsbönen vid nattvardsfirande sammanställde också enheten och självframbärandets helgade offer i vändningar som låg nära Söderblom — Brilioth.

En mera koncis version med tydligare bibelansvändning fann man i MR Prex IV med dess tätta kombination av (minst) tre bibelanspelningar. Denna utnyttjades för VM så, att den löstes ur sitt sammanhang i MR ("låt alla dem som delar detta bröd och denna kalk genom den Helige Ande förenas . . .") och därmed förkortades till motivbredden. Den bearbetades därjämte — under av arbetsgruppen noga prövad samstämmighet med Svenska kyrkans bekännelse — i språklig anknytning till det föregående partiet i bönen: "Låt oss alla genom den helige Ande förenas till en enda kropp och fullkomnas till ett levande offer i Kristus".²¹ MR bestod alltså den närmaste inspirationen på denna punkt genom sin sammanställning av bibelanspelningar. Men detta är icke aldeles det samma som att bönen skulle ha "hämtats" ur MR.

VM:s slutdoxologi "Genom honom . . ." var för arbetsgruppen viktig som uttryck för övertygelsen att nattvardsbönen liksom annan bön gäller blott genom Jesus Kristus, med och i vilken kyrkan lovprisar Fadern, som hela bönen är riktad till.²² Som avslutning på nattvardsbönen infördes församlingens "Amen", ett mycket viktigt understrykande av det allmänna prästadömet

²⁰ Aktuella texter: Hebr 9:12 ("en gång för alla . . . en evig förlösning") m fl ur Hebr 5—9; 2 Kor. 5:19 (Ty det var Gud, som i Kristus försonade världen med sig själv").

²¹ Aktuella texter: I Kor 10:17 ("så äro vi, fastän många, en enda kropp"), 2 Kor 13:11 ("låt en fullkomna eder"), Joh 17:23 ("för att de skola vara fullkomligt förenade till ett"), Rom 12:1 ("att frambära edra kroppar till ett levande, heligt och Gud välbehagligt offer").

²² Aktuella texter: Rom 16:27, 1 Kor 8:6, Kol 1:12—20, 3:17.

roll. Fader vår med sin egen doxologi betraktades däremot i VM som inledning till Måltiden, inte som avslutning på nattvardsbönen; detta är en betydande strukturfråga.

Kjöllerström uppger om slutdoxologin, att den är hämtad ur Den svenska mässan 1967, vilket alltså inte är fallet; f.ö. stämmer den inte exakt med denna. Däremot är den identisk (i versionerna VM 1970, 1971) med MR och med cirkulerande stencilmaterial. Senare versioner (från VM 1973 till GO) återfinnes veterligen inte exakt i någon annan ordning.

Sammanfattningsvis menar Kjöllerström, att VM:s epikles väsentligen skulle ha sammanställts ur MR. På samma vis skulle om anamnesen i vid mening (hela följden från instiftelseorden fram till Fader vår) gälla, att VM hämtat "denna bön ur det romerska Missalet". Kjöllerströms avslutande omdöme om utvecklingen skall förmodligen uppfattas som en försiktigt framförd kritik av kyrkomötet 1975 (som dock inte tog ställning till den version av VM 1971, som Kjöllerström behandlat).²³ *Ovanstående framställning visar, att Kjöllerströms undersökning ej återger det faktiska händelseförloppet.*

Kyrkopolitisk efterdyning

Uppgifterna hos Kjöllerström har utnyttjats för ett par framställningar av pamphlettkaraktär.²⁴ Dessa synes röja okunskap om såväl Brilioths verk som om tidigare dokumentation kring VM; samma gäller beträffande luthersk-katolsk dialog under detta århundrade samt de dokument denna avkastat rörande nattvarden.²⁵ Syftet är en protestantisk polarisering gentemot de allmänkyrkliga tendenser som uttrycktes i GO. En av författarna, som beretts tillgång till Kjöllerströms manus före publicerandet, har ytterligare förvanskat de citat man önskar för sina syften.²⁶ Den teologiska halten belyses tillräckligt av uppgiften "Mäsoffret är enligt romersk lära ett uppreparande av Kristi offer på korset". GO:s bön "Tack för att vi får gå från denna nattvard med dig i våra hjärtan" föranleder frågan "om det inte är den katolska ex opere operato-uppfattningen (som för all del finns på andra håll med) som ligger bakom". Skrifterna i fråga saknar egentligt intresse.

(Augusti 1980)

För Västerås stifts arbetsgrupp för den liturgiska försöksverksamheten

Sven Helander

²³ I Kjöllerströms sammanfattning heter det också, att Svenska kyrkan genom kyrkomötet 1975 "efter 450 år för första gången i sitt högmässoritual infört offermotive". Detta omdöme är något brådstörtat: redan HB 1942 använder termen "offer" i högmässan.

Offermotivet uttrycks dessutom av gammalt utan själva termen – för att tala med Brilioth – i lovsånger och böner, i framförande av bröd och vin och kollekt, i instiftelseorden och i det i svensk liturgi alltid bevarade "O Guds lamm" (struket hos anglikanerna på 1500-talet bl. a. på grund av associationer till offer och realpressens). Även altaret är (enligt psalmbokens framställning Den svenska gudstjänsten) "en beständig erinran om Frälsarens en gång för alla framburna offer".

Ovan har också påpekats anamnesens roll för offermotivet.

Härtill kunde läggas åtskilliga psalmer ur psalmboken, såsom 192:4. Nog förefaller offermotivet vara så valörrikt, att en seriös diskussion måste föregås av dogmatiska definitioner.

²⁴ Nelson, H., För evangelisk luthersk gudstjänst (fem foldrar), Lutherstiftelsen; Juelsson, G., Den nya Gudstjänstordningen (båda utan tryckår).

²⁵ Dit hör tidigare Dombes-gruppens dokument och Lutherans and Catholics in Dialogue III, senast ovan anförda Das Herrenmahl 1978 med kommentarer i Una Sancta 3/1980.

²⁶ Detta gäller Nelsons skrifter, varifrån de följande exemplen hämtas.